

SPIONUL ȘI TRĂDĂTORUL

CEL MAI SPECTACULOS CAZ DE SPIONAJ
DIN PERIOADA RĂZBOIULUI RECE

Traducere de
Cornelia Marinescu

Cu o prefață de
Florian Banu

Cuprins

O notă privind sursele | XI

Prefață | XIII

Introducere: 18 mai 1985 | 1

Partea întâi

1. KGB-ul | 7
2. Unchiul Gormsson | 33
3. SUNBEAM | 58
4. Cernelă verde și microfilm | 85
5. O pungă de plastic și o ciocolată Mars | 118
6. Agentul BOOT | 148

Partea a doua

7. Casa conspirativă | 171
8. Operațiunea RYAN | 197
9. Koba | 222
10. Domnul Collins și doamna Thatcher | 243
11. Ruleta rusească | 278

Partea a treia

12. De-a șoarecele și pisica | 313
13. Activități de curățare | 344
14. Fuga | 377
15. Finlandia | 408

Epilog

16. Pașaport pentru PIMLICO | 437

17. Postfață | 464

Nume de cod și nume false | 471

Mulțumiri | 473

Bibliografie selectivă | 475

Sursa ilustrațiilor | 478

Index | 480

O notă privind sursele

Cele mai multe materiale-sursă pentru această carte provin din interviurile cu participanții – ofițeri MI6, KGB și CIA, dintre care cei mai mulți nu pot fi numiți aici –, din interviurile cu Oleg Gordievski, cu familia și prietenii săi și din memoriile sale, *Next Stop Execution*, publicate în 1995. Alte surse și citate semnificative sunt menționate în notele de subsol și în bibliografia de la finalul cărții.

KGB-ul

Oleg Gordievski se născuse în KGB; a fost modelat de KGB, iubit, deformat, dereglat și foarte aproape de a fi distrus de KGB. A avut în suflet și în sânge serviciul sovietic de spionaj. Tatăl său lucrase toată viața pentru KGB și își îmbrăca zilnic uniforma de KGB-ist, chiar și în weekend. Familia Gordievski trăia în mijlocul comunității de spioni, într-un apartament de bloc repartizat, consuma hrana specială rezervată ofițerilor și își petrecea timpul liber socializând cu alte familii de spioni. Gordievski era un copil al KGB-ului.

KGB-ul, *Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti* sau Comitetul pentru Securitatea Statului, a fost cea mai vastă și mai complexă agenție de spionaj creată vreodată. Succesorul direct al rețelei de spionaj a lui Stalin, acesta a combinat funcțiile de colectare de informații externe și interne, de asigurare a securității interne și de poliție de stat. Opresiv, misterios și ubicuu, KGB-ul a penetrat și controlat fiecare compartiment al vieții sovietice. A smuls din rădăcini disidențele interne, i-a păzit pe liderii comuniști, a organizat operații de spionaj și contraspionaj împotriva puterilor inamice și a intimidat popoarele din URSS pentru a le aduce într-o abjectă stare de obediență.

A recrutat agenți și a plantat spioni în toată lumea, colectând, cumpărând și furând secrete militare, politice și științifice de oriunde și de peste tot. În punctul cel mai de sus al puterii sale, cu un număr de peste un milion de ofițeri, agenți și informatori, KGB-ul a modelat societatea sovietică mai profund decât orice altă instituție.

În Occident, aceste inițiale erau sinonime cu teroarea internă și cu agresiunea și subversiunea externă, un acronim pentru toată cruzimea unui regim totalitar condus de o mafie oficială și anonimă. KGB-ul nu era însă privit astfel și de către cei care trăiau sub dominația lui fermă. Sigur că inspira teamă și supunere, dar KGB-ul era în același timp admirat ca gardă pretoriană, un bastion de apărare împotriva agresiunii capitaliste și imperialiste a Occidentului și un protector al comunismului. Calitatea de membru al acestei forțe privilegiate de elită era o sursă de admirație și de mândrie. Cei care intrau în serviciul KGB o făceau pe viață. „Nu există să fii un fost KGB-ist”¹, a spus odată fostul ofițer KGB Vladimir Putin. Organizația era un club exclusivist; era greu să devii membru și imposibil să îl părăsești. Să intri în rândurile KGB era o onoare și o datorie pentru cei care aveau suficient talent și ambiție ca să o facă.

Oleg Gordievski nu se gândise niciodată serios că ar putea să facă altceva, indiferent ce.

Tatăl său, Anton Lavrentievici Gordievski, fiul unui muncitor feroviar, fusese profesor înainte ca Revoluția din 1917 să îl transforme necondiționat într-un comunist devotat, un executant rigid al îndoctrinării ideologice. „Partidul era Dumnezeu”, notase mai târziu fiul lui, iar bătrânul Gordievski a rămas neclintit în devotamentul

¹ Vladimir Putin, discurs în fața unui public FSB, decembrie 2005, <http://www.newsweek.com/chill-moscow-air-113415>

său, chiar și atunci când credința lui i-a cerut să ia parte la crime indescriptibile. În 1932, a ajutat la înfăptuirea „sovietizării” Kazahstanului, organizând depozitarea țăranilor de produsele lor pentru aprovizionarea armatei și a orașelor sovietice.

Circa 1,5 milioane de oameni au pierit ca rezultat al foametei rezultate. Anton a avut ocazia să vadă de aproape cum arată înfometarea indusă de stat. În anul acela, se alăturase forțelor de securitate de atunci, NKVD, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, poliția secretă a lui Stalin și precursor al KGB-ului. Era ofițer în cadrul direcției politice și răspundea de disciplina și îndoctrinarea politică.

Anton s-a căsătorit cu Olga Nikolaevna Gornova, o statisticiană în vârstă de 24 de ani, și cuplul s-a mutat într-un bloc de apartamente din Moscova rezervat elitei spionajului. Primul copil, Vasili, s-a născut în 1932. Familia Gordievski a prosperat pe vremea lui Stalin.

Când tovarășul Stalin a anunțat că Revoluția se confruntă cu o amenințare de moarte din interior, Anton Gordievski a fost la datorie, gata să ajute la înlăturarea trădătorilor. Marea Epurare din anii 1936-1938 a vizat lichidarea în masă a „dușmanilor statului”: suspecți care făceau parte din coloana a cincea și troțkiști ascunși, teroriști și sabotori, spioni contrarevoluționari, oficialități de partid și guvernamentale, țărani, evrei, profesori, generali, membri ai intelectualității, polonezi, soldați ai Armatei Roșii și mulți alții. Cei mai mulți erau complet inocenți. În statul polițienesc paranoic al lui Stalin, calea cea mai sigură de a-ți asigura supraviețuirea era să denunți pe cineva. „Mai bine să suferi zece oameni nevinovați, decât să scape un spion”¹,

¹ Citat în Sebag Montefiore, *Stalin*

a declarat Nikolai Ejov¹, șeful NKVD. „Când tai lemne, sar aşchii.“ Informatorii au vorbit, torţionarii şi călăii s-au pus pe treabă şi gulagurile din Siberia au devenit neîncăpătoare. Ca în fiecare revoluţie însă, cei care au aplicat măsurile coercitive au devenit la rândul lor, inevitabil, suspecti. NKVD-ul a început să se autoinvestigheze şi autoepureze. În culmea masacrului, blocul de apartamente în care locuia familia Gordievski a trecut prin mai mult de douăsprezece razii, într-o perioadă de şase luni. Arestările se făceau noaptea: primul ridicat din familie era bărbatul, apoi şi restul.

Pare probabil ca unii dintre aceşti duşmani ai statului să fi fost identificaţi de Anton Gordievski. „NKVD-ul are întotdeauna dreptate“, spunea el: o concluzie pe de-a-n-tregul adecvată şi, în egală măsură, complet greşită.

Oleg Antonovici Gordievski, cel de-al doilea fiu, s-a născut în ziua de 10 octombrie 1938, exact când Marea Teroare mai slăbise în intensitate şi începea să se simtă ameninţarea războiului. Pentru prieteni şi vecini, cei doi Gordievski păreau cetăţeni sovietici exemplari, ideologic puri, loiali partidului şi statului, iar acum şi părinţii a doi băieţi zdraveni. La şapte ani după Oleg li s-a născut şi o fiică, Marina. Familia Gordievski era bine hrănită, privilegiată şi în siguranţă.

La o examinare mai atentă, însă, faţada familiei prezenta fisuri, iar în spatele ei, straturi de dezamăgiri. Anton Gordievski nu a vorbit niciodată despre ceea ce făcuse în perioadele de foamete, epurări şi teroare. Bătrânul Gordievski era un exemplu strălucit al speciei *homo sovieticus*, slujitor supus al statului, modelat de represiunea

¹ Nikolai Ivanovici Ejov (1895-1940) – unul dintre cei mai loiali susţinători ai lui Stalin, şeful Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne (NKVD) între 1936-1938, în perioada Marii Epurări; el însuşi a căzut victimă în 1939, când a fost arestat pentru spionaj, trădare şi homosexualitate, apoi judecat şi probabil împuşcat. (n.t.)

comunistă. Sub această aparenţă însă era temător, îngrozit şi poate măcinat de sentimentul vinovăţiei. Mai târziu, Oleg va ajunge să îl considere pe tatăl său „un om speriat“.

Olga Gordievskaia, mama lui Oleg, era făcută dintr-un material mai puţin maleabil. Nu s-a înscris niciodată în partid şi nu credea că NKVD-ul era infailibil. Comuniştii îi expropriaseră tatălui ei moara de apă; fratele îi fusese trimis în gulagul din estul Siberiei pentru că adusese critici agriculturii colectivizate; Olga îşi văzuse mulţi dintre prieteni târâţi afară din propriile case şi săltaţi cu forţa în miezul nopţii. Cu un bun-simţ ţărănesc înnăscut, ea a înţeles caracterul capricios şi vindicativ al terorii de stat, dar şi-a ținut gura închisă.

Oleg şi Vasili, pe care îi despărteau şase ani, ca vârstă, au crescut în vreme de război. Una dintre amintirile cele mai timpurii ale lui Gordievski era cu el privind şirurile de prizonieri germani, uzi şi plini de noroi, purtaţi în defilare pe străzile Moscovei, „prinşi, păziţi şi mânaţi ca nişte animale“. Anton lipsea des, pentru perioade lungi de timp, ca să le țină soldaţilor prelegeri despre ideologia partidului.

Oleg Gordievski şi-a însuşit conştiincios principiile comunismului ortodox: a urmat cursurile la Şcoala 130, unde a dovedit de timpuriu aptitudini pentru istorie şi limbi străine şi a învăţat despre eroii comunismului, din ţară şi de peste hotare. În ciuda cortinei groase de dezinformare care învăluia Occidentul, l-au fascinat ţările străine. La vârsta de şase ani a început să citească *Aliatul britanic*, o foaie de propagandă pe care Ambasada Marii Britanii o edita în limba rusă, pentru a încuraja înţelegerea dintre cele două popoare. A învăţat limba germană. Aşa cum se aştepta din partea tuturor adolescenţilor, s-a înscris în Comsomol¹, organizaţia tineretului comunist.

¹ Comsomol – abreviere pentru Uniunea Tineretului Comunist, fondată în 1918, organizaţia de tineret a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (n.t.)

Respectat tatăl lui, aducea acasă trei ziare oficiale și debita propaganda comunistă pe care acestea o conțineau. NKVD-ul s-a transformat în KGB și Anton Gordievski l-a urmat obedient. Mama lui Oleg demonstra o rezistență tăcută, care se manifesta doar ocazional în răbufniri arțăgoase, aproape șoptite. Comunismul interzicea ceremoniile religioase și băieții au fost crescuți atei, însă bunica lor maternă îl botezase în secret pe Vasili în credința Bisericii Ortodoxe Ruse și l-ar fi botezat și pe Oleg, dacă nu afla tatăl băieților, care a intervenit îngrozit.

Oleg Gordievski a crescut în sânul unei familii iubitoare și strâns unite, dar saturată de duplicitate. Anton Gordievski venera partidul și se proclama un susținător fervent al comunismului, însă în sinea lui era doar un om mediocru și terifiat, care fusese martorul unor evenimente teribile. Olga Gordievskaia, soția ideală de KGB-ist, nutrea un dispreț secret față de sistem. Bunica lui Oleg venera în secret un Dumnezeu ilegal și ostracizat. Niciunul dintre adulții familiei nu își mărturisea adevăratele sentimente – nici unii altora, nici nimănui altcuiva. În mijlocul conformismului sufocant al Rusiei lui Stalin, era posibil să ai o credință diferită, în secret, dar era mult prea periculos să fii sincer, chiar și față de membrii propriei familii. Încă din copilărie, Oleg a văzut că e posibil să duci o viață dublă, să îi iubești pe cei din jurul tău, mascându-ți în același timp natura ta lăuntrică reală, că se poate să te arăți lumii exterioare într-un fel și tu să fii cu totul altfel pe dinăuntru.

Oleg Gordievski a terminat școala cu o medalie de argint, șef al Comsomolului local, un produs competent, inteligent, athletic, obedient necondiționat și insignifiant al sistemului sovietic. Dar învățase să separe lucrurile unele de altele și să nu le mai lase să se amestece din nou. În feluri diferite, tatăl lui, mama și bunica erau cu toții niște

deghizați. Tânărul Gordievski a crescut înconjurat de secrete.

Stalin a murit în 1953. Trei ani mai târziu, era blamat de succesorul lui, Nikita Hrușciiov, în cadrul celui de al XX-lea Congres al Partidului. Anton Gordievski era stupefiat. Fiul său a considerat că acea condamnare oficială a lui Stalin „a contribuit major la distrugerea fundamentelor lui ideologice și filosofice”. Lui Anton nu îi plăcea felul în care se schimba Rusia. Însă fiului său, da.

„Dezghetuțului lui Hrușciiov”¹ a fost scurt și limitat, dar a reprezentat o perioadă de reală liberalizare, în care cenzura s-a relaxat, iar mii de prizonieri politici au fost eliberați. Erau vremuri cum nu se poate mai potrivite în care să fii tânăr, rus și plin de speranță.

La vârsta de 17 ani, Oleg s-a înscris la prestigiosul Institut de Stat pentru Relații Internaționale din Moscova (MGIMO). Acolo, însuflețit de noua atmosferă, s-a angajat în discuții sincere cu colegii săi despre cum să construiască „socialismul cu față umană”. A mers prea departe. O parte din nonconformismul mamei sale se infiltrasă și în el. Într-o zi, a scris un discurs plin de candoare, în care apăra libertatea și democrația, concepte pe care abia dacă le înțelegea. L-a înregistrat în laboratorul de limbi și l-a pus spre ascultare câtorva dintre colegii studenți. Aceștia au fost îngroziți. „Oleg, trebuie să îl distrugi imediat și să nu mai pomenști niciodată despre lucrurile acestea.” Subit temător, se întrebase dacă nu cumva unul dintre colegii de clasă informase autoritățile despre opiniile lui „radicale”. KGB-ul avea spioni în interiorul institutului.

¹ Perioadă cuprinsă între mijlocul anilor 1950 și mijlocul anilor 1960, când represiunea și cenzura din Uniunea Sovietică au cunoscut o relativă relaxare și milioane de deținuți politici au fost eliberați din lagărele de muncă ale Gulagului, ca urmare a politicilor de coexistență pașnică și de destalinizare promovate de Nikita Hrușciiov. (n.t.)

Limitele reformismului lui Hrușciiov au fost brutal revelate în 1956, când tancurile sovietice au intrat în Ungaria pentru a înăbuși o revoluție națională împotriva stăpânirii sovietice. În ciuda cenzurii și a propagandei atotcuprinzătoare, știrile despre înăbușirea revoluției s-au strecurat în Rusia. „Dispăruse toată căldura“, își amintea Oleg despre înăsprirea condițiilor, care a urmat. „S-a pornit un vânt de gheață.“

Institutul de Relații Internaționale era universitatea cea mai bine cotate a Uniunii Sovietice, pe care Henry Kissinger¹ a descris-o drept „Harvardul Rusiei“². Subordonat Ministerului Afacerilor Externe, institutul a reprezentat organismul de vârf în pregătirea diplomaților, savanților, economiștilor, oamenilor politici – și spionilor. Gordievski a studiat istoria, geografia, economia și relațiile internaționale, toate prin prisma deformantă a ideologiei comuniste. Institutul oferea cursuri în 56 de limbi, mai mult decât oricare altă universitate din lume. Aptitudinile sale lingvistice i-au oferit lui Oleg o cale sigură către KGB și către călătoriile în străinătate la care tânjea. Deja fluent în limba germană, s-a înscris la cursurile de limbă engleză, dar numărul celor înscriși era excesiv. „Învață suedeza“, i-a sugerat fratele lui mai mare, care activa deja în KGB. „Este ușa către restul Scandinaviei.“ Gordievski i-a urmat sfatul.

¹ Henry Alfred Kissinger (n. 1923) – fost secretar de stat al SUA și consilier pe probleme de securitate națională în administrațiile Richard Nixon și Gerald Ford; a jucat un rol-cheie în diplomația mondială (1969-1977); este laureat al Premiului Nobel pentru Pace (1973) pentru contribuția decisivă la încetarea Războiului din Vietnam. (n.t.)

² Citat în *Encyclopedia of Contemporary Russian Culture* (ed. Tatiana Smorodinskaya, Karen Evans-Romaine și Helena Goscilo), Abingdon, 2007

Biblioteca institutului deținea o colecție de ziare și periodice străine care, deși cenzurate¹ din greu, ofereau o frântură de imagine a lumii de dincolo de granițe. Oleg a început să le citească, discret, întrucât să fi arătat un interes vădit față de Occident reprezenta, în sine, un motiv de suspiciune. Uneori, noaptea, asculta pe ascuns posturile de radio BBC World Service sau Vocea Americii, în ciuda sistemului de bruiaj impus de cenzura sovietică, și recepta „prima boare palidă a adevărului“.

La fel ca orice fință omenească, Gordievski va înclina mai târziu, în cursul vieții sale, să își privească trecutul prin prisma experienței, să își imagineze că, în secret, cultivase dintotdeauna sămânța nesupunerii, să creadă că soarta îi fusese cumva impregnată în caracter. Nu a fost așa. În studenție fusese un comunist împătimit, nerăbdător să slujească statul sovietic din postura de membru KGB, la fel ca tatăl și fratele lui. Revoluția din Ungaria i-a aprins imaginația tinerească, dar el nu a fost nici pe departe un revoluționar. „Eram în continuare prins în sistem, dar deziluziile care mă încercau deveneau tot mai pronunțate.“ În această privință, a fost asemenea multora dintre studenții care i-au fost contemporani.

La vârsta de 19 ani, Gordievski s-a apucat de cros. În natura solitară a acestui sport era ceva care îl atrăgea, ritmul efortului intens pe o durată lungă, faptul că era în competiție intimă cu sine însuși, că își testa propriile limite. Oleg putea să fie gregar, atrăgător pentru sexul frumos și dispus să flirteze. Avea un aer evident fermecător, cu părul dat pe spate, care îi lăsa fruntea liberă, și trăsături frumoase, mai degrabă delicate. Când era destins, avea o expresie serioasă, dar când ochii îi sclipeau de umor

¹ Exista practica mascării cu tuș negru a unor fragmente de text dintr-un document, pentru a nu fi lizibile. (n.t.)